

Petr Charvát

ZROD ČESKÉHO STÁTU

VYŠEHRA D

568–1055

HISTORICA

PETR CHARVÁT

ZROD ČESKÉHO STÁTU

Petr Charvát
**ZROD
ČESKÉHO
STÁTU** *568–1055*

VYŠEHRA D

PRAHA

2007

HISTORICA

© Petr Charvát, 2007

ISBN 978-80-7021-845-7

■ OBSAH

Předmluva . . . 11

SEDMÉ STOLETÍ: Před branami Evropy . . . 15

BOHEMI . . . 19

BOHEMI a římská armáda . . . 21

BOHEMI a obyvatelstvo českých zemí . . . 23

BOHEMI a pověst o původu Čechů . . . 26

BOHEMI a jejich další osudy . . . 30

A proč nepochodovali dál do Středomoří? . . . 37

Pryč z tisícových měst: odchody

z pozdně antické civilizace k „barbarům“ . . . 40

Avaři a ti ostatní . . . 40

Samo a co o něm víme . . . 48

Co s těmito údaji počít? . . . 50

Samo a dálkový obchod českých zemí v sedmém století . . . 53

Kde ležela Samova říše? . . . 59

Další osudy Samovy říše . . . 60

Náboženství předků . . . 64

Pokusy o první křesťanské misie . . . 66

Svatý Martin z Bragy v Portugalsku a Slované . . . 66

Svatý Kolumban . . . 70

Svatý Amandus a jeho misie ke Slovanům . . . 73

OSMÉ STOLETÍ:	Tady jsme doma . . .	73
	Situace v oblasti dálkového obchodu . . .	82
	Sogdijci . . .	86
	Frísové . . .	87
	Langobardi v Čechách osmého století? . . .	90
	Pozvolný, ale viditelný vývoj v oblasti společenské . . .	92
	Politická symbolika koňmo bojujících elit . . .	99
	Další příchozí: Jsme už všichni? . . .	100
	Konec avarského chanátu . . .	103
	Víra otců? . . .	107
	Artá Viráz a Mihr . . .	107
	Křesťanství . . .	114

DEVÁTÉ STOLETÍ:	Odtud až na věčnost? . . .	117
	Češi, Moravané a dálkový obchod se zeměmi Evropy, Asie i Afriky . . .	117
	Morava devátého století a dálné končiny . . .	119
	A co Čechy? . . .	124
	Společenská situace českých zemí . . .	129
	Znovu BOHEMI . . .	130
	Praha, Pražané a Pražsko . . .	133
	Česká společnost devátého století: krize, rozpad, kolaps . . .	134
	Znovu Praha: žár a kámen, Mihr a kníže . . .	136
	Svatyně a stolec . . .	140
	Lze pro tato tvrzení nalézt přesvědčivé argumenty? . . .	142
	Podobnosti u nás... . . .	145
	...a za našimi hranicemi . . .	148
	Takže... . .	149
	Česká společnost devátého století – několik poznámek . . .	151
	Dědici, klany, rody? . . .	153
	Vznešení a mocní . . .	154
	Češky a Moravanky . . .	154
	Moravské nevěsty přemyslovských dvořanů? . . .	157
	Víra mocných . . .	159
	Nástup ekumenického křesťanství . . .	164

„DLOUHÉ“ DESÁTÉ STOLETÍ: Zpátky už nemůžeme . . . 167

Spytihněv I. . . . 167

Český dálkový obchod v desátém století . . . 172

Vratislav I. . . . 178

Ludmila, Drahomíra, Václav . . . 179

Vražda? . . . 185

Boleslav I. „Ukrutný“ . . . 187

České země na mezinárodní scéně . . . 191

Ibráhím ibn Ja'kúb . . . 195

Založení biskupství . . . 199

Boleslav II. „Pobožný“ . . . 204

Kněžna Emma – italská princezna,
francouzská královna, česká kněžna . . . 207

Očistná krize na přelomu tisíciletí . . . 215

Boleslav III. Ryšavý a Jaromír . . . 219

Oldřich . . . 222

Břetislav I., aneb českého státu akt konstitutivní . . . 224

Hvězdná hodina raného českého státu . . . 226

Epilog . . . 229

A na závěr... . . . 231

Poznámky . . . 235

Prameny a literatura k dalšímu studiu . . . 240

Rejstřík . . . 252

■ PŘEDMLUVA

Milí čtenáři, dostáváte do rukou dílo nezcela obvyklé. Vznik státu a státnosti je výzkumným tématem, jímž se zabývám celý život, jakkoli poněkud jinde; má hlavní pozornost platí starověkému Orientu, a mým vlastním oborem je vznik státu a státnosti na počátcích dějin klínopisné oblasti jihozápadní Asie.

Krev přirozeně není voda a při bádání o zrodu a ustalování státu v jedné z nejstarších civilizací světa mne neustále napadala srovnávání s počátky středověkých dějin Čech a jejich svéráznými rysy. Před jistou dobu mne dokonce začal démon pokušitel svádět k tomu, abych se vyslovil i k této otázce, po vzoru Martina Bubera, který pravil: „Když už člověk něco vymyslel, má mít odvahu to říci nahlas.“

V této chvíli se zjevili na scéně jako *dii ex machina* pánové Břetislav Daněk a Filip Outrata, redaktoři nakladatelství Vyšehrad. Po zdárné spolupráci, v níž jsme spolu před dvěma lety dovedli až do konce mou knihu o knížeti Boleslavovi II., jsem byl nakloněn naslouchat jejich hlasům bedlivě. Byli to právě oni, kdo se mne přímo a bez okolků otázali, zda bych chtěl napsat knihu o počátcích českého státu. Váhal jsem jen chvíli; v mé mysli začala nabírat obrysů myšlenka, že jednou přece musí přijít chvíle, kde bude třeba se rozhodnout. Ostatní už znáte: pokušení bylo příliš veliké, než abych mu byl schopen podlehnout. Výsledek Vám

opět překládám s nadějí, že četba této knihy nebude pro Vás, vážení čtenáři, představovat čas promarněný a ztracený.

Dovolím si předeslat jednu poznámku hned na úvod. Hovořím zde vskutku výhradně o zrodu státu českého. Morava, jakkoli jest mi milá a jakkoli mi darovala mnoho znamenitých přátel, poskytuje v mé perspektivě oblast pro srovnávání a případné informační osvětlení, avšak nikoli primární zdroj mé pozornosti. Zrod státu moravského, který měl pro české země takový význam, zajisté osvětlí bádání domácí, moravské. Jsem jist, že má k tomu dostatek materiálu i metodické zběhlosti.

U díla tohoto druhu, které vzniká po desetiletí náhodné a ne-soustředěné pozornosti, když se autor pojednou rozhodne scelit svá dosud rozptýlená bádání do jednoho pojednání, bývá dosti obtížné určit původ jednotlivých myšlenek a nápadů, na nichž představované výsledky stojí. Bude proto užitečné vzdát čest všem, kdož podstatně obohatili můj odborný vývoj za uplynulá desetiletí a s největší pravděpodobností tak přispěli ke zrodu této knihy.

Většinu své odborné práce jsem vykonal ve dvou ústavech Československé akademie věd a poté Akademie věd České republiky, Archeologickém a Orientálním. Díkem největším jsem zavázán svým učitelům a mistrům v Archeologickém ústavu, Zdeňku Smetánkovi a Miroslavu Richterovi. Bylo mi vždy potěšením naslouchat svým učeným přátelům a kolegům Martinu Tomáškoví, Janu Frolíkovi, Ivě Boháčové, Nadě Profantové a Kateřině Tomkové.

V Orientálním ústavu vděčím za mnohé podněty a impulsy Jiřímu Proseckému, Blahoslavu Hruškovi a Janu Filipskému. Za technickou pomoc při přípravě rukopisu této knihy jsem zavázán své učené přítelkyni a kolegyni L'ubici Obuchové.

Nelze tu zapomenout ani na mou *alma mater*, Karlovu univerzitu v Praze a zejména její Ústav pravěku a rané doby dějinné, k jehož studentům náležím. Sotva lze vyjádřit úctu a vděčnost, kterou cítím ke svému učiteli a mistru Jiřímu Slámovi a ke svému milému příteli a soupevníku Janu Klápštěmu.

Mnohému jsem se naučil od svých dlouholetých přátel a kolegů historiků, ať již pracovali a pracují v akademickém Historickém ústavu či v nově zřízeném Centru mediévistických studií Akademie věd ČR a Univerzity Karlovy. Děkuji za to Petru Sommerovi, Františku Šmahelovi, Dušanu Třeštíkovi i Josefu Žemličkovi.

Obohacením mi vždy byly přátelské kontakty s univerzitou brněnskou, zvláště s milými kolegy Vladimírem Podborským, Zdeňkem Měřinským, Jiřím Macháčkem a Innou Mateiciucovou.

Samozřejmě je třeba ocenit i poučení a podporu, jíž se mi dostalo mimo hranice této země. Jsem zavázán za přátelskou podporu a pomoc znalci raného středověku Francie Patricku Périnovi i badateli o dějinách islámského Španělska, Gabrielu Martinezovi.

Cenné rady a pomoc mi poskytl profesor Touraj Daryaee z Kalifornie State University ve Fullertonu, California, USA. Vyjadřuji mu zde za to svůj dík.

Tento text by nemohl vzniknout bez výzkumu, který jsem mohl konat díky velkomyslné podpoře několika podpůrných institucí. V letech 2003–2004 jsem pobýval ve Filadelfii jako stipendista pražské pobočky Nadace J. W. Fulbrighta (číslo grantu 2003-28-02). V roce 2005 mi svou podporu laskavě udělila American Philosophical Society ve Filadelfii ve státě Pennsylvánie, USA (číslo grantu Franklin 2005), jakož i Grantová agentura Akademie věd ČR (číslo grantu A8021401). Za poskytnutou podporu těmto mecenášům srdečně děkuji.

Naprosto nelze vyjádřit závazky vděčnosti, které mne pojí k členům mé rodiny. Za velkorysou pomoc a podporu i za četné podněty a neocenitelné zkušenosti vděčím své choti, Kateřině Charvátové, svým synům Janu a Ondřejovi a svým snachám Evě a Lence. Děkuji jim všem a omlouvám se, pokud mé vlastní zaujetí tématem přehlušilo důležitá sdělení, která mi chtěli učinit.

V Praze a v Plzni v červnu roku 2006

SEDMÉ STOLETÍ:

Před branami Evropy

Look, you have cast out Love!
What Gods are these
You bid me please?
The Three in One, the One in Three? Not so!
To my own gods I go.
It may be they shall give me greater ease
Than your cold Christ and tangled Trinities.

V zásadě si přejeme, aby obyvatelstvo, které pokládáme za své předchůdce, ale i za své předky, sídlilo v naší domovině odjakživa. Takový předpoklad je současně splnitelný i nesplnitelný. Víme, že masa evropského obyvatelstva se objemově příliš neměnila nejpозději od pravěku. Současně nelze ale vyvrátit poznatek, že náš kontinent přijímal v průběhu svých dějin neustále sice nevelké, ale velmi výrazné a profilující „vstříky“ skupin příchozích odjinud. Rozhodující vliv přitom nehrají struktury biologického příbuzenství a už vůbec ne obecně sdílený genofond, který ostatně, pokud je příliš dlouho uzavřen a bez osvěžujících vstupů, chřadne, vadne, řídne a stává se snadno napadnutelným příživníky. Velké a zdánlivě stejnorodé kultury se při podrobném výzkumu vždy ukáží jako nesmírně různorodé co do vnitřního, biologického ustrojení. Rozhodující vliv zde připadá sdíleným tradicím a obecnému povědomí sounáležitosti. Připomeňme si ostatně, jak definuje etnické společenství – tedy chcete-li, národ – moderní věda¹. Používá k tomu těchto pěti kritérií: a) společného jména, b) sdíleného mýtu o společném původu, c) sdíleného vědomí společně žité historické zkušenosti, d) společného území a e) sdíleného profilu svérázné, osobité a jinde se nevyskytující kultury. V definici etnicity – tedy odpovědi na otázku, kým jsme, kým nejsme a kým chceme být – hrají hlavní roli faktory nebiologické. Učiníme dobře, uvědomíme-li si to zřetelně.

Co to je Slovanstvo a slovanství, o tom se vedou spory již po dlouhá staletí. Všichni víme instinktivně, co máme na mysli, když o slovanství mluvíme. Přesto se tento pojem vymyká jakékoli uchopitelné definici. Slovanstvo nelze určit prostředky fyzické antropologie, zeměpisným určením, hmotnými rysy životního prostředí, společenskou strukturou či pojmů duchovními. Jediné, co nám tak zůstává jako nevývratná jistota, je jazyk. Slovanstvo je tedy společenství, které od podrobněji nezjištěné doby – snad již od temných věků před počátkem křesťanského letopočtu, jistěji od prvního století naší éry a s určitostí od 4. století téhož věku – sdílelo společný jazyk, náležející východní větvi indoevropského jazykového svazu².

Vypůjčíme si ostatně při této příležitosti terminologii klasické filozofie. Někdy od 4. století našeho letopočtu se Slovanstvo rozlévá po širých pláních i hornatinách evropského východu jako aristotelovská látka, základní stavební a skladebný prvek lidského universa. Avšak všude, kam slovansky hovořící skupiny přijdou, přijímají jako tato zprvu beztvará látka podle místa a dané společenské situace odlišné konkrétní formy, které, pokud je samy nevytvářejí, přejímají od obyvatelstva, se kterým se ve svých nových domovinách setkávají. Tak se slovanská společnost již od samého počátku vyznačuje překvapující mnohotvárností, pružností, přizpůsobivostí a schopností reagovat na podněty z hostitelského prostředí a využít jich ke svému prospěchu.

O tom, kde Slované vznikli jako jednotná pospolitost a odkud se tedy rozšířili do svých současných sídel, panují v naší době dvě základní teorie. Obě se opírají o pozorování ověřené v řadě zemí světa, že totiž v krajině osídlené lidmi bývá zpravidla vůbec nejstarší jmenná soustava vodních toků, a to těch hlavních. Právě podél vodních toků docházelo totiž v dávných dobách nejčastěji k příchodům nových etnických skupin, a právě tam se nováči nejspíše doslýchali od starousedlíků jména řek a potoků, které jako osy a životodárné proudy často určovaly hlavní podmínky lidských skupin na jejich březích usedlých.

Nejstarší soustavu slovanských pojmenování vodních toků zachytili jazykovědci na severovýchod od vnějšího úpatí karpatského horského pásma, v oblasti dnešního Běloruska, obecně vzato v kraji známých pripeťských bažin. Z toho usoudili, že právě zde se nacházela pravlast Slovanů a odtud že se rozšířili do svých dnešních domovů³.

Proti tomu vznesl ovšem námitku ruský lingvista Oleg Trubačev. Poslechněme si ji, neboť zní zcela logicky: jestliže někde nějaká lidská skupina pojmenovává svým jazykem řeky, pak ovšem přichází na dané území již hotová, dotvořená a vyzrálá, s vlastní řečí. Na Pripjati musíme tedy očekávat již konsolidovanou slovan-skou jazykovou pospolitost, a předpoklad, že by nutně právě v tomto kraji muselo Slovanstvo vzniknout, tak není nikterak logicky nevyhnutelný. Trubačev naproti tomu poukazuje na zprávy antických autorů, které naznačují přítomnost prvních Slovanů v širokém pásu kdesi ve středním a dolním Podunají, dejme tomu od jižního Maďarska přes Srbsko směrem do rumunsko-bulharského Podunají a nejspíše až do severního Černomoří⁴.

Takové vymezení by mělo velkou výhodu v tom, že by nám napomohlo vysvětlit povahu výpůjček z cizích jazyků v nejstarší slovanské slovní zásobě. Podle zjištění jazykovědců obsahuje totiž již nejstarší rekonstruovatelný stupeň slovanštiny výpůjčky především z jazyků baltské skupiny (jaké dnes zastupují litevština a lotyšština), ale i z keltštiny, jazyků germánských, především gótštiny, a rovněž z řečí íránského původu, jimiž hovořily kočovné skupiny obývající široký stepní pás, táhnoucí se od Černomoří až do vyprahlých pustin střední, nebo vnitřní Asie, až kamsi po hranice dnešního Mongolska a Číny. Pokud bychom měli tyto výpůjčky pokládat za doklady o tom, s kým nejdávnější Slované sousedili, bylo by logičtější předpokládat vznik Slovanstva kdesi v oblasti spíše jižní, kde by přicházeli do přímého kontaktu právě s oněmi íránsky hovořícími kočovníky. Zvlášť výmluvné jsou v tom směru dvě okolnosti: zdá se, že nejstarší výpůjčky ze slovanštiny lze doložit

v jazyce Dáků, obyvatel dolního Dunaje na území dnešního Rumunska, a to již v prvním století našeho letopočtu. Výrazně se pak v nejstarší slovanštině projevují kontakty s germánskou gótštinou, což je výmluvné v tom směru, že někdy od prvních století našeho letopočtu seděli Gótové právě v Černomoří.

Tyto otázky nejsou jen ryze akademické povahy. Určují totiž do značné míry historicky významnou okolnost, odkud na naše území Slované přišli. Prozatím se počítalo s příchodem od severovýchodu, kde by „návštěvníci“ sledovali směrem k severu úpatí karpatského horského pásma a vhodnými průsmyky by pronikali do vnitrozemí střední Evropy, a tedy i k nám. Trubačevova teorie však nevylučuje, že k příchodu mohlo také dojít od jihovýchodu, nejspíše podél Dunaje, tedy obecně vzato nejprve přes jihozápadní Slovensko a nejjihnější Moravu a teprve pak směrem na sever a severozápad přes Českomoravskou vrchovinu do nitra horami uzavřených Čech.

Pokud se týče data příchodu nejstaršího slovansky hovořícího obyvatelstva do našich zemí, jde o problém, při jehož řešení již byly prolity sudy inkoustu, aniž by se došlo k jednoznačnějšímu závěru. Základní časové body jsou přitom jasné: ještě ve třicátých letech šestého století panují přinejmenším na Moravě germánští Langobardi, kteří se patrně ve své většině odebírají roku 568 ze Záalpí do slunné Itálie. Již na konci 6. století pak se slovanskými vetřelci bojují voje bavorské a dvacátých a třicátých let sedmého století se již týká psaná zpráva uvádějící franského kupce Sama jako krále Slovanů (Winidů). Je tedy zřejmé, že k masovému vystřídání obyvatelstva (také českých zemí) muselo dojít někdy po roce 540 a nejspíše před rokem 600. Je otázka, do jaké míry to platí o jeho řídicích elitách. Více však asi tvrditi nemůžeme.

Jak si také můžeme představit příchod Slovanů do našich území, líčí velmi názorně Patrick Amory, když vypráví o příchodu Gótů do Itálie (viz okénko).

Amory 1997, str. 40–41:

Označení „Gótové“ se zprvu vztahovalo na vojsko, které přišlo do Itálie roku 489. Pravděpodobně jich nebylo mnoho, maximálně nejspíše 20 000 (třebaže všechna čísla jsou pouhé odhady), a v každém případě pouhý zlomek počtu obyvatelstva Itálie. Po cestě prováděla tato armáda nábor jak v Pannonii, tak i v Itálii. Pohltila zbytky vojska Odoakarova. Obsahovala i skupiny s „negótskými“ jmény, jako například Rugie či Gepidy. ...

Byl to pestrobarevný spolek. ...

Nemáme tušení, kolik civilistů si Theoderich přivedl s sebou: manželky, rodiny, tajemníky, jako onen Fókas řeckého jména, duchovní ariánské i katolické a otroky, jako v pozdně římských jednotkách.

BOHEMI

Podstatnou skutečností zůstává, že se odchodu Langobardů do Itálie účastnily skupiny obyvatelstva či spíše elity, které se samy nazývaly „Bohemi“. Tak máme nade vší pochybnost doloženo, že již před rokem 568 u nás bydlili vznešení a urození obyvatelé, kteří zvolili své jméno podle dávného pojmenování českých zemí⁵.

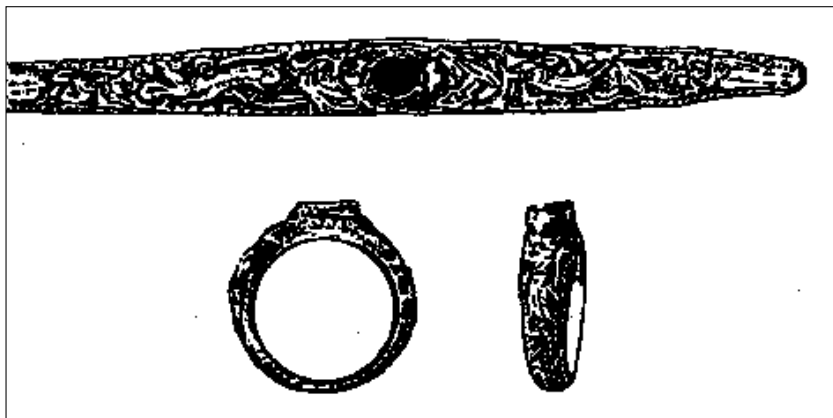
V dalším textu budu přepisovat jméno BOHEMI kapitálkami (velkými písmeny). Tohoto prostředku užívají filologové v případech, kdy sice znají význam určitého znaku či slova některého jazyka, nevědí však přesně, jak konkrétně se ten který znak či slovo v určité době četly. Krásným příkladem je tu moderní evropská zkratka „m“, která sice ve většině jazyků Evropy znamená délkovou míru jeden metr, konkrétně se však v každém jazyce čte odlišně. Nebo si vezměte čísla: všude tam, kde se užívá písma latinského, se číslice objevují ve stejné podobě, ale obyvatel Sicílie bude přirozeně dopravní značku s povolenou rychlostí 60 km číst nahlas zcela jinak než Fin, ačkoli budou mít oba před sebou pokyn silniční správy ve zcela stejné podobě.

Právě tak je tomu s názvem BOHEMI; víme, že se na našem území udržel nejméně pět set let, avšak netušíme, jaký konkrétní

obsah si pod tímto pojmem v 6.–7. století máme představovat. Velmi stručně řečeno – jedním z hlavních úkolů této knížky bude zjistit, kdy se BOHEMI stali Čechy.

Tito BOHEMI mohli vzniknout dvěma způsoby. Nedávno byl představen velmi přesvědčivý model vzniku národů raně středověké Evropy prostřednictvím etnicky pojmenovaných ozbrojených sborů římské armády⁶. Taková možnost by připadala v úvahu zejména vzhledem k tomu, co víme o markomanských vybrancích kolem královského manžela zbožné panovnice Fritigil, kteří posléze vstoupili do služebního poměru v římské armádě.

Druhou možností je setrvání některých příslušníků předslovanských elit a nositelů tohoto společensky, nikoli etnicky definovaného pojmenování, v českých zemích i po odchodu Langobardů. V takovém případě mohli označení „Bohemi“ přijmout členové kteréhokoli etnického uskupení, doloženého v okolí českých zemí v 5. a 6. století („Alamannus, Saxo, Toringus, Pannonius, Rugus, Sclavus, Nara, Sarmata, Datus, Ostrogothus, Francus, Burgundio, Dacus, Alanus“).

Zlatý prsten, nalezený na Hrádku v Čáslavi. Zhotoven v Itálii či Porýní někdy mezi koncem 6. a koncem 7. století, ztracen na Hrádku někdy v raném století devátém (Charvát 1997a, 24 obr. 1).